

**МІНІСТЕРСТВО АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ
ТА ПРОДОВОЛЬСТВА УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
АГРОЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ЯРЕМОВА Марина Іванівна

УДК: 338.43:65.012.8:631.11

**ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ**

**Спеціальність 08.00.04 – економіка та управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)**

**АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук**

Житомир – 2012

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Житомирському національному агроекологічному університеті Міністерства аграрної політики та продовольства України.

Науковий керівник: кандидат економічних наук, доцент
Ткачук Василь Іванович,
Житомирський національний
агроекологічний університет,
доцент кафедри економіки підприємства

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Ульянченко Олександр Вікторович,
Харківський національний аграрний
університет ім. В.В. Докучаєва,
завідувач кафедри виробничого менеджменту
та агробізнесу

кандидат економічних наук
Прокопчук Оксана Андріївна,
Житомирський національний
агроекологічний університет,
доцент кафедри менеджменту ЗЕД

Захист дисертації відбудеться 25 травня 2012 р. о 15 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 14.083.02 у Житомирському національному агроекологічному університеті Міністерства аграрної політики та продовольства України за адресою: 10008, м. Житомир, Старий бульвар, 7, ауд. 55.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Житомирського національного агроекологічного університету Міністерства аграрної політики та продовольства України за адресою: 10008, м. Житомир, Старий бульвар, 7.

Автореферат розісланий 24 квітня 2012 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат економічних наук,
доцент

В.П. Якобчук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Ризиковий характер підприємницької діяльності та підвищення рівня конкурентної боротьби визначають необхідність формування економічної безпеки суб'єктів господарювання. Зазначена проблема є особливо актуальною для сільськогосподарських підприємств, з огляду на підвищену ризикованість їх діяльності, що пов'язано із природно-кліматичним фактором та використанням землі як основного засобу виробництва. Наявність ряду невирішених проблем, зокрема нестача власних коштів для забезпечення розширеного відтворення виробництва, неефективне використання ресурсного потенціалу, низький рівень кваліфікації управлінського персоналу, не дозволяють більшості сільськогосподарським підприємствам підтримувати високий рівень економічної безпеки. Водночас, підприємство функціонує як відкрита система у зовнішньому середовищі, що характеризується нестабільністю та складною динамікою його чинників. Вищезазначене викликає необхідність формування економічної безпеки сільськогосподарських підприємств, що підвищує їх спроможність ефективно нейтралізувати або попереджувати виникнення різного роду загроз стійкості підприємств до впливу негативних чинників зовнішнього та внутрішнього середовища. Дотримання економічної безпеки дасть змогу захистити сільськогосподарські підприємства від дії деструктивних впливів, створити сприятливі умови для їх ефективного функціонування та розвитку.

У вітчизняній науковій літературі питанням економічної безпеки приділяється недостатньо уваги, чим і пояснюється незначна кількість наукових праць. Серед останніх досліджень варто відзначити роботи таких дослідників: Л. Абалкін, О. Ареф'єва, Т. Васильців, О. Грунін, Л. Донець, М. Єрмошенко, Т. Іванюта, С. Ільяшенко, О. Кириченко, Д. Ковальов, Г. Козаченко, Т. Кузенко, Н. Лоханова, О. Ляшенко, Є. Олейникова, І. Плетнікова, Н. Подлужна, В. Пономарьов, В. Сенчагова, Т. Сухорукова, В. Тамбовцев, А. Турило, В. Шликов, В. Ярочкін та ін. Проте проблеми формування та зміцнення економічної безпеки потребують більш детального дослідження у теоретичному та прикладних аспектах. Недостатньо вивченими залишаються питання методики оцінки економічної безпеки сільськогосподарських підприємств з урахуванням галузевих особливостей, що обумовило доцільність проведення дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане автором відповідно до плану науково-дослідних робіт Науково-навчального інституту економіки та агробізнесу Житомирського національного агроекологічного університету за темою: «Розробити та обґрунтувати стратегічні напрями і пріоритети формування конкурентоспроможного аграрного сектора економіки Північно-Західного регіону України» (номер державної реєстрації 0110U002406). Автором розроблено основні стратегічні напрями формування економічної безпеки

сільськогосподарських підприємств на основі ідентифікації сучасного рівня їх безпеки та виявлення тенденцій її підвищення.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є обґрунтування теоретичних, методичних та прикладних аспектів щодо формування та підтримки економічної безпеки сільськогосподарських підприємств. Досягнення поставленої мети у дисертаційному дослідженні зумовило вирішення таких завдань:

- уточнити зміст поняття «економічна безпека сільськогосподарських підприємств»;
- виявити та систематизувати складові економічної безпеки сільськогосподарських підприємств з урахуванням їх галузевої специфіки;
- розробити методичний інструментарій діагностики економічної безпеки сільськогосподарських підприємств із застосуванням адаптованого програмного забезпечення;
- ідентифікувати основні проблеми та стримуючі чинники процесу підвищення рівня економічної безпеки сільськогосподарських підприємств;
- удосконалити пропозиції щодо впровадження організаційно-економічного механізму формування економічної безпеки сільськогосподарських підприємств;
- обґрунтувати доцільність організації діяльності сільськогосподарських підприємств на кооперативних засадах з метою зміцнення їх економічної безпеки;
- розробити економіко-математичну модель оптимізації рівня економічної безпеки підприємств та її визначальних складових.

Об'єктом дослідження є процес формування економічної безпеки сільськогосподарських підприємств та його особливості в умовах мінливого ринкового середовища. *Предметом дослідження* є сукупність теоретичних, методичних та практичних засад формування економічної безпеки сільськогосподарських підприємств.

Методи дослідження. Теоретичною та методологічною основою дисертаційного дослідження є системний підхід до вивчення економічних об'єктів, процесів та явищ. У процесі дослідження використано *абстрактно-логічний метод* (при формулюванні змісту поняття «економічна безпека сільськогосподарських підприємств», виявленні основних чинників, загроз та можливостей у процесі формування економічної безпеки); *економіко-статистичний метод* та його прийоми – порівняння, графічний, середні та відносні величини (при оцінці сучасного стану розвитку сільськогосподарських підприємств та ефективності їх функціонування); *метод кореляційно-регресійного аналізу* із використанням відповідної комп'ютерної програми (при встановленні тісноти зв'язку між рівнем економічної безпеки, її складових та економічною ефективністю діяльності сільськогосподарських підприємств); *монографічний метод* (при вивченні економічної безпеки окремих

сільськогосподарських підприємств); *метод соціометричного опитування* (при ідентифікації проблем, що стримують процес підвищення рівня економічної безпеки сільськогосподарських підприємств та обґрунтуванні доцільності участі сільськогосподарських підприємств у обслуговуючих кооперативах); *метод експертного оцінювання* (при визначенні вагомості складових економічної безпеки сільськогосподарських підприємств); *SWOT-аналіз* (при узагальненні основних проблем розвитку сільськогосподарських підприємств та загроз їх економічній безпеці); *метод економіко-математичного моделювання* (при оптимізації складових економічної безпеки підприємств) та ін.

Інформаційна база дослідження. У процесі дисертаційного дослідження використовувались законодавчі та нормативні акти України, офіційні матеріали Міністерства аграрної політики та продовольства України, Головного управління агропромислового розвитку Житомирської обласної державної адміністрації, Управління земельними ресурсами Житомирської області, Головного управління статистики в Житомирській області, фінансова звітність сільськогосподарських підприємств Житомирської області, наукова література за темою дослідження, інформаційні ресурси із всесвітньої комп'ютерної мережі "Internet", результати власних досліджень автора тощо.

Наукова новизна одержаних результатів. Результати дослідження, що виносяться на захист та визначають наукову новизну, полягають у наступному: *вперше:*

- запропоновано методичний підхід до організації моніторингу економічної безпеки сільськогосподарських підприємств на основі використання спеціалізованого програмного забезпечення, що передбачає збір та акумуляцію оперативної вхідної інформації, обчислення часткових та інтегрального коефіцієнтів економічної безпеки, виявлення внутрішніх резервів підвищення її рівня;

удосконалено:

- трактування змісту поняття «економічна безпека сільськогосподарських підприємств», в якому, на відміну від існуючих, увагу акцентовано на виокремленні стійкості до внутрішніх та зовнішніх загроз, здатності підприємств забезпечувати реалізацію власних економічних інтересів, ефективно функціонувати та розвиватися в умовах невизначеності та господарських ризиків;
- ідентифікацію функціональних складових економічної безпеки сільськогосподарських підприємств, під якими, відповідно до галузевих особливостей, слід розуміти фінансову, кадрову, ресурсно-технічну, виробничу, збутову та екологічну безпеку, що в системному взаємодоповненні формують його економічну безпеку;
- пропозиції щодо впровадження організаційно-економічного механізму формування економічної безпеки сільськогосподарських підприємств на основі аналізу поточного рівня функціональних складових та інтегрального коефіцієнта економічної безпеки, а також врахування

ймовірних (перспективних) результатів імплементації альтернативних стратегій;

дістали подальшого розвитку:

- систематизація проблем розвитку аграрного сектора, що перешкоджають підвищенню рівня економічної безпеки сільськогосподарських підприємств, до основних з яких віднесено нестачу власних коштів для забезпечення розширеного відтворення виробництва, неефективне використання ресурсного потенціалу та низький рівень цінової конкурентоспроможності підприємств;
- доведення можливості вирішення проблем функціонування та підвищення економічної безпеки сільськогосподарських підприємств шляхом вступу до обслуговуючих кооперативів, спеціалізованих на матеріально-технічному забезпеченні, наданні інформаційно-консультаційних, виробничих та маркетингових послуг, промисловій переробці сільськогосподарської продукції.
- обґрунтування доцільності використання детермінованої та стохастичної моделей економічної безпеки підприємства на основі розрахунку потенційного інтегрального її показника та оптимального рівня фінансової, кадрової, ресурсно-технічної, виробничої, екологічної та збутової складових економічної безпеки.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у науковому обґрунтуванні заходів зміцнення економічної безпеки сільськогосподарських підприємств.

Результати дисертаційного дослідження впроваджуються Головним управлінням агропромислового розвитку Житомирської обласної державної адміністрації при розробці галузевих регіональних програм Житомирської області (довідка № 498/8 від 24.02.2012 р.). Запропонована оцінка економічної безпеки сільськогосподарських підприємств із застосуванням відповідного програмного забезпечення використовується на базі Романівської районної державної адміністрації Житомирської області (довідка № 538 від 27.02.2012 р.). Прийнято до впровадження рекомендації автора щодо зміцнення економічної безпеки СТОВ «Печанівське» на основі виявлення основних проблем його функціонування (довідка № 35 від 05.03.2012 р.). Теоретичні узагальнення та практичні рекомендації щодо формування оцінки економічної безпеки сільськогосподарських підприємств використовуються у Житомирському національному агроекологічному університеті при викладанні дисциплін «Економічна діагностика», «Підприємництво», «Економіка і підприємництво», «Економіка та організація діяльності фірми» для підготовки студентів економічних спеціальностей (довідка № 423 від 06.03.2012 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є особистою розробкою автора. Висновки отримані на основі узагальнення практичного і теоретичного матеріалу. Розроблені рекомендації викладені в наукових працях.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення та результати дослідження пройшли апробацію на наступних

конференціях: Всеукраїнській науково-практичній конференції, присвяченій 10-річчю факультету аграрного менеджменту «Розвиток агробізнесу в Україні: проблеми, пріоритети, перспективи» (м. Житомир, 2010); Міжнародній науково-практичній конференції «Зрівноважений розвиток регіонів в умовах глобалізації» (м. Житомир, 2010); II науково-практичному семінарі з міжнародною участю «Економічна безпека держави і науково-технологічні аспекти її забезпечення» (м. Київ, 2010); конференції молодих вчених-економістів «Стратегічні напрями і пріоритети формування конкурентоспроможності аграрного сектора» (м. Житомир, 2011); VII міжфакультетській науково-практичній конференції молодих вчених «Формування стратегії розвитку аграрного сектора регіону» (м. Житомир, 2011); VII міжнародній науково-практичній конференції «Ключові питання в сучасній науці – 2011» (м. Софія, 2011); Всеукраїнській науково-практичній конференції другого туру «Україна: Схід-Захід – проблеми сталого розвитку» (м. Львів, 2011).

Публікації. Результати досліджень опубліковано в 12 наукових працях, обсягом 2,29 у д. а., в тому числі 6 – у фахових виданнях, обсягом 1,30 у д. а., 7 – в інших виданнях, обсягом 0,99 у д. а.

Обсяг і структура дисертаційної роботи. Текст дисертаційної роботи викладений на 157 сторінках комп'ютерного тексту та складається зі вступу, трьох розділів, висновків, 13 додатків, списку використаної літератури із 172 найменувань, 47 таблиць та 43 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, встановлено зв'язок роботи з науковими програмами, сформульовано мету та завдання дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів.

У першому розділі – **«Теоретико-методологічні основи економічної безпеки підприємств»** – уточнено зміст поняття «економічна безпека сільськогосподарських підприємств», виявлено та систематизовано функціональні складові, що визначають її рівень, ідентифіковано зовнішні та внутрішні чинники впливу, запропоновано авторську методику оцінки економічної безпеки сільськогосподарських підприємств на основі узагальнення існуючих методик.

У результаті дослідження сучасних наукових праць вітчизняних та зарубіжних вчених доведено, що національна економіка не може набути ознак стабільності за умови низького рівня економічної безпеки як на рівні держави, так і на рівні регіону, галузі й окремого підприємства. Економічну безпеку сільськогосподарських підприємств визначено як такий стан підприємства, що характеризується стійкістю до внутрішніх та зовнішніх загроз, їх здатністю забезпечувати реалізацію власних економічних інтересів, ефективно

функціонувати та розвиватися в умовах невизначеності та господарських ризиків.

Формування економічної безпеки сільськогосподарських підприємств відбувається під дією чинників зовнішнього та внутрішнього середовища. Неспроможність суб'єктів господарювання впливати на екзогенні чинники обумовило доцільність акцентування авторської уваги на дії чинників ендогенного характеру, що є основним резервом формування конкурентних переваг та підвищення адаптаційних можливостей підприємства (рис.1).

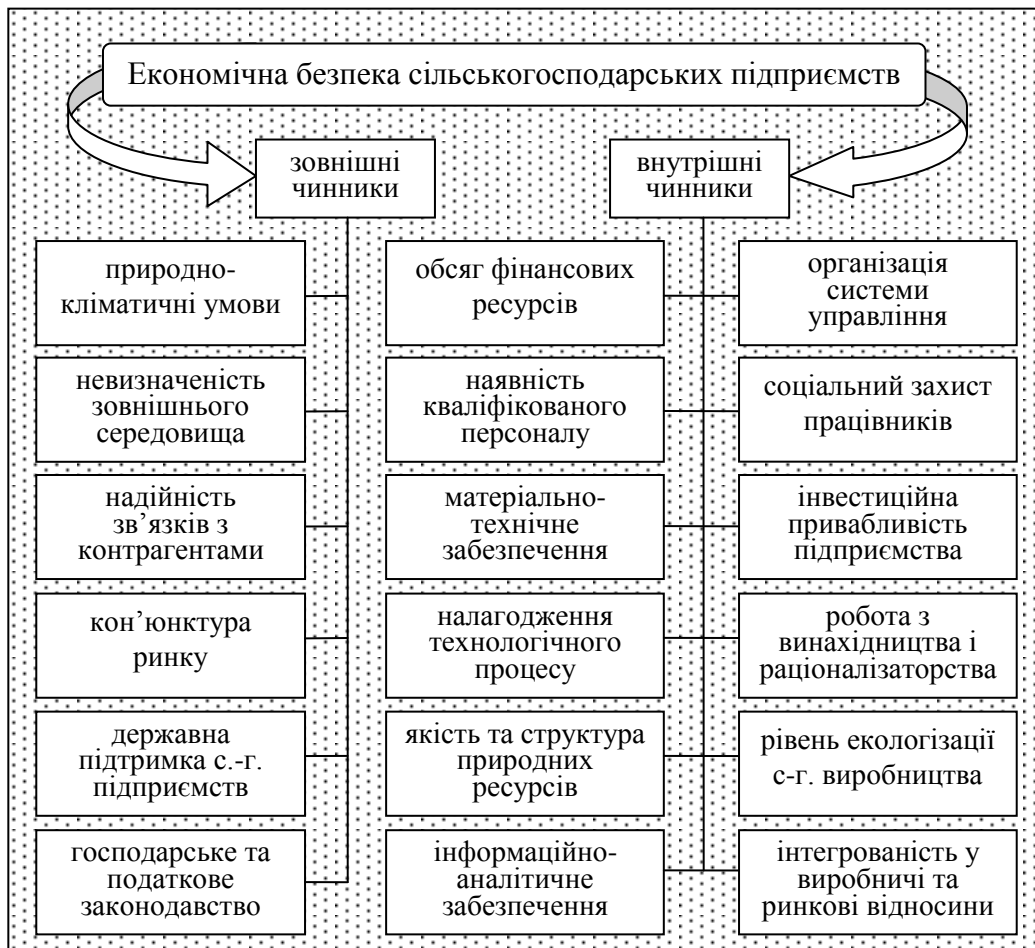

Рис. 1. Визначальні чинники економічної безпеки сільськогосподарських підприємств

Встановлено, що у межах внутрішнього середовища складовими економічної безпеки сільськогосподарських підприємств, що формують її рівень, варто вважати фінансову, ресурсно-технічну, кадрову, виробничу, екологічну та збутову. Складові мають комплементарний характер взаємозв'язку та постійно взаємодіють. Найбільш вагомою серед них є фінансова безпека, оскільки стійке функціонування та розвиток підприємства вимагає забезпечення належного фінансового становища.

З метою визначення економічної безпеки сільськогосподарських підприємств обґрунтовано доцільність застосування комплексно-функціонального підходу, що передбачає обчислення системи показників, які

характеризують стан складових економічної безпеки підприємств та зведення їх в інтегральний показник (табл. 1).

Таблиця 1

**Система показників для визначення економічної безпеки
сільськогосподарських підприємств**

Складова	Показник
Фінансова	<ul style="list-style-type: none"> • надлишок чи нестача власних оборотних коштів, необхідних для формування запасів та витрат, пов'язаних з господарською діяльністю; • надлишок чи нестача власних оборотних коштів та довгострокових кредитів; • надлишок чи нестача загальної величини оборотних коштів.
Ресурсно-технічна	<ul style="list-style-type: none"> • коефіцієнт придатності основних засобів; • фондвіддача; • матеріаловіддача.
Кадрова	<ul style="list-style-type: none"> • коефіцієнт плинності кадрів; • продуктивність праці; • працевіддача.
Екологічна	<ul style="list-style-type: none"> • продуктивність землі; • землевіддача.
Виробнича	<ul style="list-style-type: none"> • коефіцієнт інноваційного зростання; • рівень рентабельності виробництва.
Збутова	<ul style="list-style-type: none"> • рівень рентабельності продажу; • темп зростання обсягів реалізації.

Оцінку економічної безпеки пропонується здійснювати відповідно до комплексно-функціонального підходу в декілька етапів: 1) систематизація та розрахунок одиничних показників окремих складових економічної безпеки; 2) нормування часткових показників за окремими складовими економічної безпеки шляхом співставлення їх фактичного значення із базовим; 3) оцінка складових економічної безпеки; 4) розрахунок інтегрального показника економічної безпеки, що пропонується здійснювати за формулою:

$$P_{ЕБП} = \sum_{j=1}^m P_{ЕБП_j} \times q_j,$$

де $P_{ЕБП}$ – коефіцієнт економічної безпеки сільськогосподарських підприємств; $P_{ЕБП_j}$ – коефіцієнт j -ої складової економічної безпеки сільськогосподарських підприємств, що визначається як співвідношення суми оцінки відповідних показників до їх кількості; q_j – ваговий коефіцієнт, який визначається методом експертних оцінок.

Сільськогосподарські підприємства, залежно від рівня економічної безпеки, пропонується розподіляти на чотири групи, що характеризуються критичним, низьким, середнім та високим рівнями.

У другому розділі – «Оцінка економічної безпеки сільськогосподарських підприємств» – виділено основні проблеми, що стримують підвищення рівня економічної безпеки сільськогосподарських підприємств Житомирської області; здійснено оцінку економічної безпеки та

окремих її складових; виявлено можливості та загрози господарств регіону в контексті зміцнення їх економічної безпеки.

За результатами аналізу сучасного стану суб'єктів сільськогосподарської діяльності встановлено, що нині підприємства функціонують під дією значної кількості зовнішніх та внутрішніх загроз. Так, родючість ґрунтів, що має постійну тенденцію до зниження, негативно впливає не тільки на екологічну, але й на виробничу безпеку господарств. Недостатня кваліфікація, низький рівень оплати праці та, спричинена цим, значна плінність кадрів визначають незадовільний рівень кадрової безпеки виробників сільськогосподарської продукції. Зниження економічної безпеки у межах фінансової складової зумовлене дисбалансом дебіторської та кредиторської заборгованості, недостатнім зовнішнім та внутрішнім фінансуванням. У сукупності зазначені проблеми зумовлюють зниження рівня економічної безпеки галузі сільського господарства.

У дослідженні здійснено моніторинг економічної безпеки 67-и сільськогосподарських підприємств Житомирської області різних організаційно-правових форм. Доведено, що показники економічної безпеки галузі сільського господарства практично повністю відповідають середньому значенню показників економічної безпеки досліджуваної сукупності підприємств за відповідний період. Це підтверджує обґрунтованість застосування у процесі дослідження виділеної вибіркової сукупності підприємств.

На основі узагальнення отриманих результатів зроблено висновок, що для 1 % господарств регіону в середньому за 2006–2010 рр. є характерним кризовий рівень економічної безпеки (табл. 2). Водночас, 42 % підприємств мають низький рівень безпеки. Позитивним моментом є збільшення кількості підприємств із середнім рівнем економічної безпеки, частка яких складала 52 %. Високий рівень економічної безпеки характерний для 5 % досліджуваних сільськогосподарських підприємств.

Таблиця 2

**Економічна безпека сільськогосподарських підприємств
Житомирської області**

Групи підприємств	Рівень економічної безпеки	Кількість підприємств у групі					Середня питома вага, %
		2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	
I: -0,29–0,03	кризовий	1	–	1	1	1	1
II: 0,04–0,35	низький	35	25	28	25	28	42
III: 0,36–0,67	середній	29	38	35	38	36	52
IV: 0,68–1,00	високий	2	4	3	3	2	5

Для визначення впливу складових економічної безпеки сільськогосподарських підприємств на її загальний рівень було застосовано багатofакторне групування на основі методу кластерного аналізу. Встановлено, що найбільш суттєвий вплив на рівень загальної безпеки матиме та із

складових, частка в інтегральному коефіцієнті якої є найбільшою. При цьому виявлено, що із зростанням інтегрального коефіцієнта підвищується рівень складових економічної безпеки, відрізняються лише темпи зростання коефіцієнтів окремих складових (табл. 3).

Таблиця 3

Середні значення показників економічної безпеки в межах кластерів

Показник економічної безпеки	Номер групи							
	1		2		3		4	
	значення	вагомість, %	значення	вагомість, %	значення	вагомість, %	значення	вагомість, %
Коефіцієнт економічної безпеки	0,28	100,00	0,36	100,00	0,51	100,00	0,71	100,00
Коефіцієнт кадрової безпеки	0,06	21,43	0,09	24,60	0,11	21,79	0,13	18,15
Коефіцієнт виробничої безпеки	0,02	6,35	0,01	3,57	0,03	6,61	0,08	11,20
Коефіцієнт екологічної безпеки	0,04	15,69	0,08	21,98	0,11	20,77	0,13	18,34
Коефіцієнт збутової безпеки	0,02	7,18	0,03	7,60	0,05	10,56	0,06	7,94
Коефіцієнт фінансової безпеки	0,08	29,36	0,08	23,56	0,11	21,36	0,19	26,81
Коефіцієнт ресурсно-технічної безпеки	0,06	19,99	0,07	18,68	0,10	18,92	0,12	17,56

Встановлено, що у підприємствах усіх без виключення груп найбільший вплив на інтегральний коефіцієнт економічної безпеки має фінансова складова. Високий рівень економічної безпеки господарств визначає кадрова та ресурсно-технічна складова. Із зростанням загального рівня економічної безпеки зростає і визначальна роль рівня екологічної складової безпеки. Тому саме ці складові потребують підвищеної уваги при розробці заходів зміцнення економічної безпеки сільськогосподарських підприємств.

За допомогою кореляційно-регресійного аналізу встановлено тісний зв'язок між рівнем економічної безпеки сільськогосподарських підприємств, зокрема її складовими, та економічною ефективністю їх діяльності. Проведені розрахунки дозволили зробити висновок, що найбільший вплив на ефективність господарювання сільськогосподарських підприємств мають виробнича та фінансова.

З огляду на результати проведеного дослідження, зокрема соціологічного опитування 112 спеціалістів аграрного сектора Житомирської області, було ідентифіковано основні проблеми, що стримують підвищення рівня економічної безпеки сільськогосподарських підприємств. Основні з них: нестача власних коштів для забезпечення розширеного відтворення виробництва, неефективне використання ресурсного потенціалу та низький рівень цінової конкурентоспроможності підприємств.

За результатами проведеного SWOT-аналізу доведено, що особливу увагу необхідно приділити розробці стратегії, яка б ґрунтувалась на підсиленні слабких сторін (у першу чергу, на рівень забезпеченості фінансовими та матеріально-технічними ресурсами, а також плинність кваліфікованого персоналу) за рахунок реалізації відповідних можливостей та усунення наявних загроз економічній безпеці. Визначення сильних та слабких сторін підприємства є підґрунтям для розробки системи заходів з підвищення економічної безпеки, що враховувала існуючі загрози діяльності сільськогосподарських підприємств, а також їх потенційні можливості.

У третьому розділі – **«Перспективи зміцнення економічної безпеки сільськогосподарських підприємств»** – запропоновано організаційно-економічний механізм формування економічної безпеки сільськогосподарських підприємств, визначено стратегічні орієнтири зміцнення економічної безпеки, розроблено програмне забезпечення для оперативної оцінки економічної безпеки сільськогосподарських підприємств, обґрунтовано доцільність участі сільськогосподарських підприємств у багатофункціональних обслуговуючих кооперативах, можливість виявлення резервів підвищення економічної безпеки на основі визначення оптимальних розмірів її складових та інтегрального показника.

На основі узагальнення теоретичних та практичних аспектів проблеми дослідження запропоновано організаційно-економічний механізм формування економічної безпеки сільськогосподарських підприємств, процес реалізації якого включає шість етапів. На першому та другому етапах необхідно зібрати, обробити, систематизувати, узагальнити та упорядкувати інформацію про стан фінансово-господарської діяльності підприємства. На третьому етапі спеціаліст повинен ідентифікувати рівень безпеки за кожною складовою і розрахувати інтегральний показник. На наступному етапі слід здійснити моніторинг внутрішніх загроз та потенційних можливостей підприємства, що дозволить визначити стратегічні орієнтири його діяльності, розробити відповідні заходи та розрахувати прогнозоване значення коефіцієнта економічної безпеки. На останньому етапі організаційно-економічного механізму формування економічної безпеки оцінюється вплив запроваджених заходів, дається загальна оцінка отриманих результатів.

З метою оптимізації процесу моніторингу економічної безпеки сільськогосподарських підприємств, відповідно до авторської методики, розроблено та апробовано комп'ютерну програму, за допомогою якої можна оцінити рівень кожної складової економічної безпеки, визначити вплив складових на загальний її рівень та відслідкувати динаміку коефіцієнта економічної безпеки. Проведені розрахунки дають можливість ідентифікувати основні проблеми функціонування підприємств та загрози їх економічній безпеці, виявити резерви підвищення економічної безпеки суб'єктів сільськогосподарського виробництва. Ціллю створення програмного забезпечення є отримання швидкого доступу до оперативної інформації та зниження трудомісткості роботи працівників.

Моніторинг економічної безпеки сільськогосподарських підприємств є підставою для визначення стратегічних орієнтирів діяльності підприємства. Обирати певний напрям пропонується в залежності від поточного рівня економічної безпеки (рис. 2).

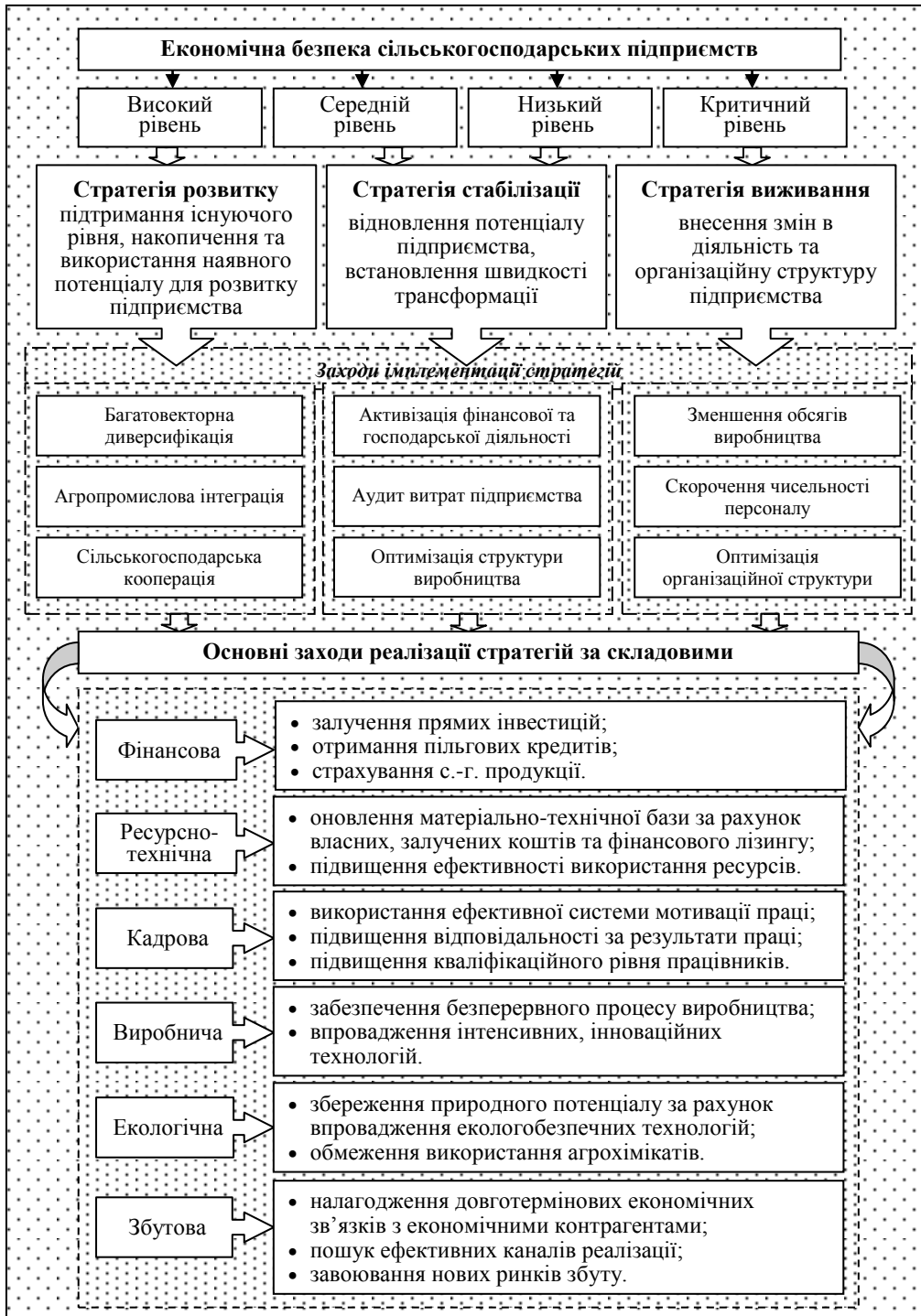

Рис. 2. Стратегічні орієнтири формування економічної безпеки сільськогосподарських підприємств

Для підприємств, що мають високий рівень безпеки, рекомендовано застосовувати стратегію розвитку, що передбачає підтримання існуючого рівня безпеки та максимальне використання наявного потенціалу у майбутньому.

Підприємства середнього та низького рівня безпеки потребують його підвищення, тому доцільним є застосування стратегії стабілізації, що передбачає управління безпекою та відновлення потенціалу підприємства шляхом активізації фінансової та господарської діяльності, оптимізації структури виробництва, аудиту витрат підприємства.

Стратегію виживання слід впроваджувати суб'єктам господарювання, які мають критичний рівень безпеки. Таким підприємствам пропонується орієнтуватися на внесення змін в їх діяльність (зменшення обсягів виробництва, скорочення чисельності працівників та їх заробітної плати, оптимізацію організаційної структури підприємства). Для реалізації зазначених стратегій пропонуються заходи щодо підвищення рівня економічної безпеки сільськогосподарських підприємств за її складовими.

Результати дослідження дають підстави стверджувати, що одним з перспективних напрямів підвищення рівня економічної безпеки сільськогосподарських підприємств є добровільне об'єднання зусиль та ресурсів сільськогосподарських товаровиробників для економічного співробітництва на кооперативній основі. З метою доведення доцільності вступу до обслуговуючих кооперативів у контексті зміцнення економічної безпеки, здійснено соціометричне опитування представників сільськогосподарських підприємств (табл. 4).

Таблиця 4

Обґрунтування доцільності вступу сільськогосподарських підприємств до обслуговуючих кооперативів на основі результатів соціологічного опитування, балів

Вид послуг	Ступінь впливу на економічну безпеку			Ступінь впливу на економічну ефективність підприємств
	за результатами опитування	усереднене значення за складовими	відхилення усередненого значення від визначеного респондентами, %	
Забезпечення виробництва сировиною та матеріалами	2,00	1,96	-1,92	1,92
Технічне обслуговування	1,85	2,08	12,50	1,85
Збирання врожаю	1,77	1,91	7,97	1,77
Зооветеринарні послуги	1,23	1,32	7,29	1,31
Маркетингові послуги	2,08	1,91	-8,02	1,92
Переробка продукції	1,54	1,95	26,67	1,92
За всіма видами послуг	1,74	1,85	7,41	1,78

Результати свідчать про те, що участь у багатофункціональних сільськогосподарських обслуговуючих кооперативах є дієвим способом підвищення рівня як економічної безпеки сільськогосподарських підприємств в цілому та її окремих складових, так і економічної ефективності виробників сільськогосподарської продукції.

Доведено, що необхідною умовою формування економічної безпеки сільськогосподарських підприємств є виявлення резервів підвищення її рівня. З

цією метою у дослідженні використовувався метод оптимізаційного моделювання. При цьому доцільно використовувати детерміновану та стохастичну моделі, що забезпечить взаємоповненість результатів їх розв'язання. Детермінована модель передбачає пошук оптимальних рівнів складових економічної безпеки підприємства, які б забезпечили максимум рівня безпеки за наявних у підприємства ресурсів (1). Задача стохастичного моделювання забезпечує максимум рівня безпеки за умови не перевищення наявних ресурсів їх рекомендованого рівня із ймовірністю не менше заздалегідь визначеного критичного рівня економічної безпеки (2):

$$\sum_{i=1}^6 b_{ij} x_i \leq B_j, \quad (1)$$

де x_i – шукане значення оптимального рівня i -ї складової економічної безпеки;

b_{ij} – затрати ресурсів (земельних, трудових, грошових) j -го виду, які необхідні для забезпечення i -ї складової для досягнення інтегральним показником рівня одиниці;

B_j – обсяги ресурсу j -го виду, що є у розпорядженні підприємства.

$$P \left\{ \sum_{i=1}^6 b_{ij}(\omega) x_i \leq B_j \right\} \geq p, \quad (2)$$

де p – критичний рівень ймовірності невиконання умови $\sum_{i=1}^6 b_{ij}(\omega) x_i$.

У результаті розв'язання оптимізаційної задачі на прикладі ПСП «Дружба» Баранівського району Житомирської області визначено, що при використанні традиційної оптимізаційної моделі максимально можливий рівень економічної безпеки становить 0,608, що у 1,13 раза більше, ніж середній рівень інтегрального показника за останні 5 років (табл. 5).

Таблиця 5

Результати оптимізації рівнів складових економічної безпеки ПСП «Дружба»

Складова економічної безпеки	Оптимальні рівні		Фактичне значення
	детермінована модель	стохастична модель	
Фінансова	1,000	0,487	0,264
Ресурсно-технічна	0,189	0,499	0,820
Кадрова	1,000	0,496	0,734
Екологічна	0,645	0,559	0,710
Виробнича	0,000	0,605	0,438
Збутова	0,704	0,532	0,606
Інтегральний показник економічної безпеки	0,608	0,527	0,597

Оскільки виробнича та збутова складові мають найнижчу вагомість, ресурси з цих складових рекомендовано перенаправити до фінансової та кадрової, що дозволить підвищити рівень економічної безпеки підприємства в цілому.

За результатами розв'язання стохастичної задачі, оптимальні розміри всіх складових знаходяться приблизно на одному рівні – від 0,487 (фінансова сфера) до 0,605 (виробнича сфера). Значення цільової функції менше як за результат лінійного моделювання, так і порівняно із фактичними даними. Така різниця пояснюється тим, що стохастичні обмеження є більш жорсткими і, у більшій мірі обмежують значення цільової функції, ніж лінійні. У процесі аналізу встановлено, що дефіцитним ресурсом є земля. Тому найбільш вагомим резервом підвищення рівня економічної безпеки в ПСП «Дружба» є підвищення витрат на ефективне використання земельних ресурсів.

Отже, здійснення оптимізації рівнів складових економічної безпеки сільськогосподарських підприємств є обґрунтованим і дає можливість: 1) визначити максимально можливий рівень економічної безпеки підприємства із врахуванням наявних ресурсів та невизначеності економічних процесів; 2) виявити, який із ресурсів є дефіцитним; 3) оцінити рівень ризику підвищення витрат ресурсів, необхідних для формування економічної безпеки в цілому та її складових, зокрема. При цьому доцільно використовувати обидві моделі (детерміновану та стохастичну), що забезпечить взаємодоповненість результатів їх розв'язання.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено теоретичне узагальнення та обґрунтовані практичні пропозиції щодо зміцнення рівня економічної безпеки сільськогосподарських підприємств, а саме:

1. Визначальною умовою ефективного функціонування та розвитку підприємства є підтримка його економічної безпеки, яку, відповідно до авторського трактування, пропонується розглядати як стан, що характеризується стійкістю до внутрішніх та зовнішніх загроз, здатністю забезпечувати реалізацію власних економічних інтересів, ефективно функціонувати та розвиватися в умовах невизначеності та господарських ризиків. Економічна безпека є комплексною характеристикою адаптаційних можливостей та стійкості усіх функціональних сфер діяльності підприємства і є результатом сукупної дії фінансової, ресурсно-технічної, кадрової, виробничої, екологічної та збутової безпеки.

2. Встановлено на основі аналізу теоретичних та практичних аспектів проблеми дослідження, що економічна безпека сільськогосподарських підприємств формується в результаті взаємодії чинників внутрішнього та зовнішнього середовища. Внутрішні чинники економічної безпеки підприємства (обсяг фінансових ресурсів, наявність кваліфікованого персоналу, матеріально-технічне забезпечення, налагодження технологічного процесу, якість та структура природних ресурсів, інформаційно-аналітичне

забезпечення, організація системи управління та контролю, соціальний захист працівників, інвестиційна привабливість підприємства, робота з винахідництва і раціоналізаторства, рівень екологізації сільськогосподарського виробництва, інтегрованість у виробничі та ринкові відносини) є основним резервом підвищення її рівня. Водночас, чинники зовнішнього середовища (природно-кліматичні умови, невизначеність зовнішнього середовища, надійність зв'язків з контрагентами, кон'юнктура ринку, державна підтримка сільськогосподарських підприємств, господарське та податкове законодавство) можуть бути як потенційними можливостями, так і загрозами. З огляду на неможливість підприємств впливати на дію останніх, авторську увагу акцентовано на необхідності їх постійного моніторингу.

3. Доведено, на основі узагальнення та інтерпретації існуючих методичних підходів, доцільність застосування авторської методики оцінки економічної безпеки сільськогосподарського підприємства, яка передбачає розрахунок інтегрального показника економічної безпеки як зваженої суми нормованих коефіцієнтів її складових. Рівень економічної безпеки підприємства визначається відповідно до градації інтегрального показника, а також аналізу окремих складових безпеки. Порівняння середнього значення коефіцієнтів економічної безпеки досліджуваної сукупності підприємств з коефіцієнтом економічної безпеки галузі сільського господарства та часткою збиткових сільськогосподарських підприємств Житомирської області дає підстави стверджувати, що підприємства для дослідження обрано правильно та застосована методика є обґрунтованою і може бути використана на практиці.

4. Визначено, згідно з результатами кількісної оцінки економічної безпеки сільськогосподарських підприємств Житомирської області, що 1 % господарств регіону в середньому за 2006–2010 рр. мають кризовий рівень економічної безпеки. Підприємства з низьким та середнім рівнем безпеки складають 42 та 52 % відповідно. Високим рівнем економічної безпеки характеризується діяльність 5 % підприємств. Водночас, на основі кластерного аналізу встановлено, що найвищий ступінь впливу на рівень економічної безпеки підприємств має фінансова, кадрова та ресурсно-технічна складова, що обумовлює доцільність активізації заходів фінансового та ресурсного спрямування в межах формування та зміцнення економічної безпеки сільськогосподарських підприємств, підвищення ефективності їх функціонування.

5. Основними проблемами та стримуючими чинниками підвищення економічної безпеки сільськогосподарських підприємств Житомирської області є обмеженість власних фінансових коштів, неспроможність підприємства самостійно та вчасно забезпечувати виробництво матеріально-технічними ресурсами, низький рівень продуктивності праці працівників, брак кваліфікованих кадрів на підприємствах, нераціональне використання земельних ресурсів та низький рівень цінової конкурентоспроможності підприємств.

6. Обґрунтовано, що підвищення економічної безпеки сільськогосподарських підприємств потребує розробки та імплементації дієвого організаційно-економічного механізму, що передбачає реалізацію цілеспрямованих дій на усіх стадіях формування безпеки підприємства, включаючи моніторинг, заходи щодо підвищення її рівня в межах стратегічних орієнтирів, визначених відповідно до поточного рівня економічної безпеки та її функціональних складових, а також контроль за ефективністю впроваджуваних заходів.

7. Доведено доцільність використання спеціалізованого програмного забезпечення для здійснення, відповідно до авторської методики, оперативного моніторингу економічної безпеки підприємства. Практична значимість його застосування підтверджується, зниженням трудомісткості даного процесу, а також можливістю виявлення внутрішніх резервів підвищення економічної безпеки, з огляду на неспроможність підприємства впливати на дію чинників зовнішнього середовища.

8. Обґрунтовано на основі результатів соціометричного дослідження, що одним із перспективних способів підвищення економічної безпеки сільськогосподарських підприємств є вступ до сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, участь в яких сприятиме вирішенню оперативних, тактичних та стратегічних проблем господарської діяльності за рахунок отримання послуг матеріально-технічного забезпечення, інформаційно-консультаційних, виробничих, маркетингових, а також інтеграції зусиль з метою захисту власних економічних інтересів, реалізації широкомасштабних ресурсномістких проєктів.

9. Підтверджено, що ефективним способом та резервом підвищення економічної безпеки сільськогосподарських підприємств є оптимізація рівня її функціональних складових за рахунок раціонального розподілу обмежених виробничих ресурсів. Визначення кількісних параметрів даного процесу доцільно здійснювати із використанням методів лінійного та стохастичного моделювання. Комплексне застосування детермінованої та стохастичної моделі дає можливість: визначити потенційний рівень економічної безпеки підприємства із врахуванням невизначеності економічних процесів; виявити дефіцитні ресурси; оцінити рівень ризику підвищення витрат виробничих активів, необхідних для формування економічної безпеки та її складових.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

У наукових фахових виданнях:

1. Шамрай М.І. Методика оцінки фінансової складової економічної безпеки сільськогосподарських підприємств / М.І. Шамрай // Вісн. аграр. науки Причорномор'я. – 2011. – №2 (59). – С. 101–106.

2. Шамрай М.І. Теоретико-методологічні основи оцінки рівня економічної безпеки сільськогосподарських підприємств / М.І. Шамрай // Вісн. Львів. нац. аграр. ун-ту: економіка АПК. – 2011. – № 18(1). – С. 147–152.

3. Шамрай М.І. Теоретико-методологічні основи економічної безпеки сільськогосподарських підприємств / М.І. Шамрай // Економіка: проблеми теорії та практики: зб. наук. пр. / ДНУ. – 2009. – Вип. 256, т. 7. – С. 1794–1800.

4. Шамрай М.І. Фінансова складова економічної безпеки сільськогосподарських підприємств / М.І. Шамрай, Н.І. Кравчук // Вісн. Житомир. нац. агрокол. ун-ту. – 2010. – №2 (27). – С. 322–328.

5. Шамрай М.І. Чинники та джерела загроз економічної безпеки сільськогосподарських підприємств / М.І. Шамрай // Економіка та управління АПК: зб. наук. пр. – Біла церква, 2010. – Вип. 3(75). – С. 55–59.

В інших виданнях:

6. Шамрай М.І. Оцінка рівня економічної безпеки сільськогосподарського підприємства / М.І. Шамрай // Стратегічні напрями і пріоритети формування конкурентоспроможності аграрного сектора: матеріали конф. молодих вчених-економістів, 24 листоп. 2010 р. – Житомир: Вид-во «ЖНАЕУ», 2011. – С. 122–123.

7. Шамрай М.І. Оцінка рівня фінансової безпеки сільськогосподарських підприємств / М.І. Шамрай // Формування стратегії розвитку аграрного сектора регіону: матеріали 7-ої міжфакультетської наук.-практ. конф. молодих вчених, 20 травня 2011 р.: у 2-х т. – Житомир: Вид-во «Житомир. нац. агрокол. ун-т», 2011. – Т. 2. – С. 136–138.

8. Шамрай М.І. Реалізація інтересів сільськогосподарських підприємств як основа формування його економічної безпеки / М.І. Шамрай // Зрівноважений розвиток регіонів в умовах глобалізації: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 15–17 квітня 2010 р. – Житомир: ПП «Рута», 2010. – С. 168–170.

9. Шамрай М.І. Теоретичні засади економічної безпеки сільськогосподарських підприємств / М.І. Шамрай // Розвиток агробізнесу в Україні: проблеми, пріоритети, перспективи: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвячені 10-річчю факультету аграр. менеджменту, 25–27 березня 2010 р. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – С. 125–127.

10. Шамрай М.І. Фінансове забезпечення сільськогосподарських підприємств у контексті їх економічної безпеки / М.І. Шамрай // Ключові въпроси в сьвременната наука. – 2011: матеріали за 7-ї международна научна практична конференция, Т. 16, Икономики, 17–25 април. 2011 г. – София: ООД «Бял ГРАД-БГ», 2011. – С. 24–28.

11. Шамрай М.І. Чинники економічної безпеки сільськогосподарських підприємств / М.І. Шамрай // Економічна безпека держави і науково-технологічні аспекти її забезпечення: пр. II-го наук.-практ. семінару з міжнар. участю, 21–22 жовт. 2010 р. – Черкаси: Вид-во Чабаненко Ю. А., 2010. – С. 389–393.

12. Яремова М.І. Проблеми розвитку сільськогосподарських підприємств та загроз їх економічній безпеці / М.І. Яремова // Україна: Схід-Захід –

проблеми сталого розвитку: матеріали 2-го туру Всеукр. наук.-практ. конф., 24–25 листоп. 2011 р. – Львів: РВВ НЛТУ України, 2011. – Т. 1. – С. 283–286.

АНОТАЦІЯ

Яремова М.І. Формування економічної безпеки сільськогосподарських підприємств. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). Житомирський національний агроекологічний університет Міністерства аграрної політики та продовольства України, м. Житомир, 2012.

Досліджено теоретичні, методичні та практичні засади формування економічної безпеки сільськогосподарських підприємств. Уточнено зміст поняття, функціональні складові та визначальні чинники економічної безпеки сільськогосподарських підприємств. Запропоновано авторську методику її оцінки на основі узагальнення існуючих підходів щодо проблеми дослідження. Розроблено відповідне програмне забезпечення, за допомогою якого здійснено моніторинг економічної безпеки сільськогосподарських підприємств Житомирської області. На основі виявлених проблем та стримуючих чинників економічної безпеки визначено стратегічні орієнтири підвищення рівня економічної безпеки. Удосконалено пропозиції щодо впровадження організаційно-економічного механізму її формування. Для виявлення резервів підвищення рівня економічної безпеки підприємств запропоновано оптимізацію її складових із використанням методів лінійного та стохастичного моделювання.

Ключові слова: економічна безпека, сільськогосподарське підприємство, чинники, методичний інструментарій, стратегічні орієнтири, організаційно-економічний механізм.

АННОТАЦИЯ

Яремова М.И. Формирование экономической безопасности сельскохозяйственных предприятий. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.04 – экономика и управление предприятиями (по видам экономической деятельности). Житомирский национальный агроэкологический университет Министерства аграрной политики и продовольства Украины, г. Житомир, 2012.

Исследованы теоретические, методические и практические принципы формирования экономической безопасности сельскохозяйственных предприятий. Уточнено содержание понятия экономической безопасности сельскохозяйственных предприятий, которое, в соответствии с авторской трактовкой, предлагается рассматривать как состояние, которое

характеризуется стойкостью к внутренним и внешним угрозам, способностью обеспечивать реализацию собственных экономических интересов, эффективно функционировать и развиваться в условиях неопределенности и хозяйственных рисков. Идентифицированы внешние и внутренние факторы экономической безопасности сельскохозяйственных предприятий и систематизированы функциональные ее составляющие.

Доказана, на основе обобщения и интерпретации существующих методических подходов, целесообразность применения авторской методики оценки экономической безопасности сельскохозяйственного предприятия, которая предусматривает расчет интегрального показателя экономической безопасности как взвешенной суммы нормируемых коэффициентов ее составляющих. Уровень экономической безопасности предприятия определяется в соответствии с градацией интегрального показателя, а также анализом отдельных составляющих безопасности.

По авторской методике разработано программное обеспечение, с помощью которого осуществлен мониторинг экономической безопасности сельскохозяйственных предприятий Житомирской области. Исследования показали, что в настоящее время уровень экономической безопасности сельскохозяйственных предприятий региона является низким. Основными проблемами и сдерживающими факторами формирования ее уровня являются: ограниченность собственных финансовых средств, несостоятельность предприятия самостоятельно и вовремя обеспечивать производство материально-техническими ресурсами, низкий уровень производительности труда работников, нехватка квалифицированных кадров на предприятиях, нерациональное использование земельных ресурсов и низкий уровень ценовой конкурентоспособности предприятий.

На основе обнаруженных проблем и сдерживающих факторов определены стратегические ориентиры повышения уровня экономической безопасности сельскохозяйственных предприятий, определенных в соответствии с текущим уровнем экономической безопасности и ее функциональных составляющих. Применять стратегию развития предложено для предприятиям, которые имеют высокий уровень безопасности. Для предприятий среднего и низкого уровня безопасности целесообразным является применение стратегии стабилизации. Стратегию выживания следует внедрять субъектам ведения хозяйства, которые имеют критический уровень безопасности.

Усовершенствованы предложения относительно внедрения организационно-экономического механизма повышения экономической безопасности сельскохозяйственных предприятий, который предусматривает реализацию целеустремленных действий на всех стадиях формирования безопасности предприятия, включая мониторинг внутренних угроз и потенциальных возможностей предприятия, мероприятия по повышению ее уровня, а также контроль за эффективностью внедряемых мероприятий.

Результаты исследования дают основания утверждать, что одним из перспективных направлений повышения уровня экономической безопасности сельскохозяйственных предприятий есть оптимизация уровня ее функциональных составляющих за счет рационального распределения ограниченных производственных ресурсов. Целесообразно использовать детерминированную и стохастическую модели, которые дают возможность: определить потенциальный уровень экономической безопасности предприятия с учетом неопределенности экономических процессов; обнаружить дефицитные ресурсы; оценить уровень риска повышения расходов производственных активов, необходимых для формирования экономической безопасности и ее составляющих.

Ключевые слова: экономическая безопасность, сельскохозяйственное предприятие, факторы, методический инструментарий, стратегические ориентиры, организационно-экономический механизм.

SUMMARY

Yaremova M.I. The formation of the economic security of agricultural enterprises. – Manuscript.

The thesis for a Candidate degree in economics, in speciality 08.00.04 – Economics and Management of Enterprises (according to the types of economic activities). – Zhytomir National Agroecological University of the Ministry of Agrarian Policy and Foodstuffs of Ukraine, Zhytomir, 2012.

The thesis presents the investigation into the theoretical, methodical and practical principles of forming the economic security of agricultural enterprises. The essence of the concept of the agricultural enterprise economic security, its functional components and determinant factors are specified. The author suggests her own technique for its assessment on the basis of generalizing the existing approaches to the problem under study. The corresponding program support which makes it possible to monitor the economic security of Zhytomyr oblast agricultural enterprises is developed. On the basis of the problems revealed and the factors hampering the economic security the strategic directions for increasing the level of the economic security are determined. The proposals related to introducing the organizational and economic mechanism of its formation are improved. With respect to displaying the reserves for increasing the level of the enterprise economic security the author suggests optimizing its components along with the use of liner and stochastic modeling.

Key words: economic security, agricultural enterprise, factors, methodical set of instruments, strategic directions, organizational and economic mechanism.

Підписано до друку 19 квітня 2012 р.
Папір друкарський. Друк офсетний.
Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 0,9. Формат 60х90/16
Наклад 120 примірників. Зам. № _____
Віддруковано з готових оригінал-макетів автора
в ПП «Рута», м. Житомир, вул. М. Бердичівська, 17-а
Реєстраційне свідоцтво: серія ДК №3671 від 14.01.2010